
Cervantes, Alger i la 'lingua franca'

Autor:

Data de publicació: 07-09-2014

Per Juan Goytisolo El País 25-5-2013

El captiveri de Cervantes és un tema recurrent en la historiografia de l'època i per raó dels enigmes que encierra, sedueix i seguirà seduint els investigadors tant a Espanya com fora d'ella. Ferit a Lepant durant la batalla naval que va enfrontar el creixent poder otomà a la Santa Lliga formada per Espanya, Venècia i el Papado romà, no va abandonar per això els serveis al senyor Juan de Austria, a qui va seguir en les seves expedicions a Tunísia i la Goleta. En el seu viatge de tornada a la Península el nostre primer escriptor i el seu germà Rodrigo van ser capturats pels corsaris turco-berberiscos i conduïts a Algèria.

La història de les seves quatre temptatives frustrades d'evasió, de les seves relacions abruptes amb el codiciós i cruel bey Hasán Veneciano i de les àrdues negociacions de rescat pels monjos trinitaris es troben ben documentades gràcies a la seva amistat amb Antonio de Sosa, captiu com ell i autor de la imprescindible Topografia i història general d'Algèria. L'estada forçada durant cinc anys de l'autor del Quijote a la riba africana i la seva aportació a la seva rica i variada creació literària han originat, com vam dir, una abundant bibliografia i cervantistes professionals i universitaris s'han esforçat a exposar des de molt diferents enfocaments les diverses facetes de la seva experiència algeriana. A la lucidesa i coneixement profund en la matèria de Francisco Márquez Villanueva, en l'estela fecunda d'Américo Castro, s'han agregat en les últimes dècades obres d'obligada referència com la d'Emilio Sola i José F. de la Peña (Cervantes i la Berberia) i de María Antonia Garcés (Cervantes a Algèria). L'enumeració seria llarga i la detinc aquí.

Criat en un món en què s'imposava com un dogma la "neteja de sang" i en què la Inquisició vetllava per la puresa de la fe catòlica i reduïa a cendres dissidents i heretges, el contacte amb la societat de Berberia —la convivència amb la diversitat ètnica i religiosa de turcs, moros, cristians, jueus, conversos i renegats— li va procurar una experiència i una visió de l'ésser humà als antípodes de les que el van inculcar en l'espai social, polític i religiós de l'Espanya del seu temps. El mestissatge cultural i lingüístic d'Algèria, el trànsit d'una fe a una altra, ja fos per convicció, ja per raons pragmàtiques, van configurar la seva tasca d'escriptor i van aportar el seu segell al que ell mateix anomenava la seva "rara" invenció. El món bulliciós i abigarrat en el qual va viure de vegades en semilibertat i de vegades en les terribles maces, era per a ell una alternativa que mai va desaparèixer del seu horitzó vital i literari quan va tornar a Espanya i no va rebre la recompensa condigna a la seva valentia en les armes i al seu geni en l'escriptura.

Cervantes no diu gran cosa sobre l'idioma en què es comunicaven gent de tan diferents nacions i origen social (la paraula nació no tenia llavors el significat d'ara). A Els banys d'Algèria posa a la boca d'un morillo: "¡Rapaz cristiano / non rescatar, non fugir; / don Juan no venir, / ací morir / gos, ací morir!", i en parlar de l'esclavitzada Leonisa i de la seua duana Halima a El amante liberal esmenta el seu ús de la llengua cristiana, però sense especificar el seu contingut. Caldrà esperar el "Relat del captiu" intercalat a la Primera Part del Quixot —els tres capítols en què suspèn el fil argumental de la novel·la i concedeix la paraula al narrador d'"aquell discurs veritable" en la venda de Maritornes— perquè, a través d'ell, Cervantes ens ho aclareixi.

"Em va dir en llengua que a tota la Berberia i encara a Constantinopla, es parla entre captius i moros, que ni és morisca, ni castellana, ni d'una altra nació alguna, sinó una barreja de totes les llengües, en la qual tots ens enteníem".

La referència cervantina a aquesta "llengua franca" gràficament descrita per Antonio de Sosa en la seva Topografia com a "jerigonza" que igual dels tuits d'avui servia d'esperant pragmàtic per a tots els membres d'aquell vast crisol d'identitats mutants, apareix igualment en les relacions de viatge d'altres captius i de comerciants i aventurers que navegaven de nord a sud i de ponent a llevant del Mediterrani.

El mestissatge cultural i lingüístic va aportar el seu segell al nostre primer escriptor

La importància del tema exigia un registre minuciós d'aquesta jerga i cal agrair a la historiadora francesa Jacqueline Dakhlià que hagi escomès aquesta tasca amb exhaustiva erudició i rigor. A la seva *lingua franca*. *Histoire d'une langue métisse a Méditerranée*, l'anàlisi del qual s'estén de la presa de Constantinopla pels otomans al segle XIX, l'autora descriu amb nombrosos exemples un argot compost principalment per vocables italians i espanyols, amb aportacions menors judeoportugueses, franceses, provençals, àrabs, bereberes i turques, xerga canviant i de sintaxi rudimentària, amb els modes i temps verbals reduïts a l'infinitiu. Les fonts citades el pinten com un italià esquemàtic o de "negre bozal": una parla mancada de lògica interna en la qual primava l'adaptació ràpida a l'oïda aliena.

Tal galimaties es prestava fàcilment a la paròdia literària, com va fer Juan del Encina en el divertit villancico en el qual evoca la peregrinació a Terra Santa amb els mendigos autòctons demanant llimona —"i Ala ti da bon matin", (que Déu et doni un bon dia)— i en data molt més tardana, com el mismíssim Molière, citat per Jacqueline Dakhlià, a *El burgués gentilhomme*, amb la seva paròdia de l'ambaixada otomana despatxada pel sultà a la cort de Lluís XIV: "Si ti sabir / ti respondir; / si non sabir, / tazir, tazir" (si saps, respon; si no saps, calla, calla).

La deformació de l'idioma d'origen derivava cap a una discontinuïtat balbucejant, no subjecta a cap regla i cenyida a la mera expressió individual del subjecte parlant. La llista d'exemples de l'autora és eloqüent i sabrosa, com mostra el glossari que acompanya l'obra, inspirat en gran part en el treball previ d'Alan Corré i Guido Cifoletti. Contràriament al llenguatge literari, la llengua franca (la jerga esperàntica, la de les xarxes socials) és híbrida, sovint monosil·làbica i, en tot cas, efímera: canvia d'una persona a una altra, però té la virtut de revelar les vicissituds de l'adaptació lèxica i de vegades sintàctica del propi idioma al de l'auditor o destinatari. Com la majoria dels cristians que van córrer la seva sort, Cervantes no va intentar endinsar-se en les complexitats de la llengua de la Berberia i va romandre en la terra de ningú en la qual s'imposava l'ús d'aquella parla fluida i mestissa.